

Z výsledků výzkumu v roce 2010¹

Vědecko výzkumná činnost VÚPSV, v. v. i., byla v roce 2010 realizována v rámci projektů souhrnného charakteru a navazovala na výzkumnou činnost uskutečněnou v předchozích letech. Zaměřila se zejména na řešení aktuálních otázek vývoje a transformace sociálního systému s přihlédnutím k prioritám Ministerstva práce a sociálních věcí. S tematickým zaměřením výzkumu v uplynulém roce a získanými poznatky seznamuje následující text.

Aktuální otázky vývoje systému sociální ochrany obyvatelstva

Zapojení ČR do evropských struktur, mezinárodní závazky, globalizační tendence, pohyb k znalostní ekonomice, demografické změny, finanční a ekonomická krize na jedné straně omezují možnosti veřejných rozpočtů, na druhé straně však vyvolávají potřebu efektivních sociálních intervencí, modernizace systémů sociální ochrany a realizace protikrizových opatření v sociální oblasti. Proto jsou dlouhodobě zkoumány základní funkce systému sociální ochrany, zejména vliv změn v systému sociální pomoci a v oblasti zaměstnanosti, a to prostřednictvím analýz změn v příjmové situaci a míře materiální deprivace či dopadů reforem sociální pomoci na sociálně ohrožené skupiny populace.

Studie o trendech v příjmech, výdajích a spotřebě domácností s nízkými příjmy v letech 2006–2008 ukázala, že jejich situace závisí na aktuálním vývoji ekonomiky a sociálních reformách. V příjmech a výdajích domácností se projevila ekonomická stagnace. Celkové peněžní příjmy domácností s dětmi s minimálními příjmy se v důsledku zprísnění podmínek pro výplatu některých sociálních dávek snížily. Na druhé straně došlo ke změnám v systému daní z příjmu, proto se jejich čisté peněžní příjmy mezi roky 2006 a 2008 reálně snížily o 5 p. b., zatímco jejich příjmy ze závislé činnosti naopak o 5 p. b. stouply. Data za všechna čtvrtletí roku 2009 naznačují, že došlo k dalšímu reálnému poklesu jejich čistých peněžních příjmů.

Významnou součástí celkových příjmů zůstaly příjmy sociálního charakteru. V domácnostech s minimálními příjmy došlo v roce 2008 k jejich reálnému poklesu o 16 p. b. Čisté peněžní výdaje těchto domácností v období 2006 až 2008 vzrostly reálně o 2,4 p. b., spotřební výdaje vzrostly ve stejném období reálně o 0,4 p. b., přičemž se zvýšil podíl základních typů spotřebních výdajů. Rovněž podíl výdajů na bydlení na jejich celkových spotřebních výdajích se zvýšil. V důsledku zavedení regulačních poplatků ve zdravotnictví, růstu cen léků a zvýšení snížené sazby DPH vzrostly i výdaje na zdraví, které v roce 2008 oproti roku 2007 obecně vzrostly o 31,1 p. b.

Spotřební výdaje domácností celkem jsou v porovnání s domácnostmi s minimálními příjmy více než dvojnásobné, přičemž v roce 2008 došlo k jejich mírnému navýšení, což souvisí s vyšším růstem celkových peněžních příjmů domácností celkem. U naturální spotřeby domácností na osobu lze sledovat u obou typů domácností obdobné trendy ve spotřebě chleba, masa, ryb, mléka a nápojů, u domácností s minimálními příjmy spotřeba poklesla více. Domácnosti s minimálními příjmy si v roce 2008 rovněž nakoupily méně párů bot.

Ve sledovaném období tedy nedošlo k výraznému poklesu výdajů domácností s nízkými příjmy, prohlubuje se však jejich zaostávání za standardem v oblasti výdajů domácností celkem. Také zatížení těchto domácností náklady na bydlení je vyšší, což způsobuje především růst nájmu, cen energie a vody.

V období let 2007–2008 bylo riziko chudoby stabilně na úrovni kolem 9–10 % a příliš se neměnila ani pozice jednotlivých kategorií. Chudobou jsou více postiženy domácnosti, v nichž žijí nezaměstnaní, neúplné rodiny a rodiny s více dětmi. Protože je příjem ze zaměstnání pokládán za nejlepší ochranu proti riziku chudoby, zaslouží si riziko chudoby u pracujících osob zvláštní pozornost. Podle dat SILC 2008 se během let 2005–2008 riziko chudoby u nás celkově snížilo z 10,4 % na 9,1 %, což byla nejnižší dosažená úroveň v EU-27. I když se riziko chudoby u pracující populace zvýšilo z 3,2 % (r. 2007) na 3,6 % (r. 2008), stále zůstalo mezi nejnižšími v Evropě. Riziko chudoby u neaktivních činí 13 % v porovnání s 27 % v EU-27, riziko chudoby u důchodců je na úrovni 6 % ve srovnání se 17 % v zemích EU-27. Riziko chudoby u nezaměstnaných osob však dosahuje až 48 %, což je vyšší, než činí průměr v EU-27 (42%).

Podle dat SILC 2008 lze i u pracující populace zjistit značné rozdíly. Riziko chudoby u pracujících se základním vzděláním dosahuje až 10,8 %, podstatně vyšší je rovněž u pracujících, které zdravotní potíže výrazně omezují v jejich aktivitách (12,1 %). Nejpodstatnější rozdíly lze zjistit podle typu domácnosti. Prokazuje se, že počet dětí a neúplnost domácnosti hrají u pracující populace největší roli. Pracující neúplné rodiny s dětmi a úplné rodiny se třemi a více dětmi zakoušejí největší riziko chudoby (22 % a 12 %) a tvoří asi čtvrtinu chudých pracujících.

Při srovnání rizika chudoby a některých vybraných indikátorů materiální deprivace u pracujících s jinými nepracujícími skupinami populace lze zjistit, že zatímco riziko chudoby je u pracující populace nízké, přestože velká část této skupiny deklaruje finanční problémy a deprivaci – např. náklady na bydlení představují velkou zátěž pro 17 % z nich a neočekávaný finanční výdaj pro 31 %. Jde však v porovnání s nezaměstnanými o podstatně nižší hodnoty.

EU se zaměřuje na boj proti chudobě a sociálnímu vyloučení s využitím tzv. otevřené metody koordinace. Pomocí souboru odsouhlasených indikátorů je možné sledovat pokrok dosažený ve vztahu k odsouhlaseným cílům sociálního začleňování v EU. Na rozdíl od indikátorů rizika příjmové chudoby, v nichž patří ČR k nejlepším zemím v EU, v oblasti materiální deprivace zaostává za většinou zemí EU-15. Ve srovnání s průměrem zemí EU má ČR celkově mírně horší výsledky v deprivaci v položkách základních životních potřeb/nemůže realizovat neočekávané výdaje (5000 Kč) – 38 % proti 34 % průměru EU; nemůže realizovat dovolenou alespoň týden v roce – 39 % proti 36 % průměru EU; nemůže jíst maso alespoň obden – 12% oproti průměru 9 % v EU; nemůže si pořídit auto – 11 % oproti 9 % v EU; pokud jde o bydlení, zakouší nedostatek prostoru (51 % proti 31 %); náklady na bydlení představují větší břemeno než 40 % příjmů (46 % proti průměru 42 % v EU). U některých méně významných položek jsou výsledky příznivější.

Z porovnání procenta populace, jíž chybí specifikovaný počet položek (tzv. Guio index), vyplývá, že 50,7 % populace v EU jako celek (v ČR 48 %) netrpí žádnou položkou deprivace a méně než 0,1 % populace v EU (a v ČR) trpí všemi 9 položkami (bez indikátorů bydlení). Pokud by byly použity i indikátory deprivace v bydlení, v ČR není jen 24 % populace deprivováno v žádné položce, v EU je to ale 38 %. V ČR je hlavně více osob deprivovaných v jedné až třech položkách, počty vícenásobně deprivovaných v ČR a v průměru EU se postupně vyrovnávají.

Vybrané aspekty reforem sociálního pojištění

I v r. 2010 se výzkum zaměřil zejména na základní složku sociálního pojištění, tj. důchodové pojištění, především na oblast starobních, invalidních a pozůstalostních důchodů.

Oblasti invalidních důchodů se věnovala monografie „Vývoj invalidity v České republice a ve vybraných zemích v letech 2003–2008“. V ČR se od roku 1990 významně prodloužila střední délka života obyvatelstva. V letech 1990–2000 došlo k jejímu nárůstu o 4,1 roku u mužů a o 3 roky u žen. V období 2001–2008 se tento vývoj zpomalil (rok 2008 muži 73,96 let, ženy 80,13 let). K tomuto trendu přispěla jak změna životního stylu, tak lepší zdravotní péče. I přesto se ČR nadále řadí mezi státy se zvýšenou mírou invalidity obyvatel. Podle údajů WHO (SZO) patří ČR podle počtu nově invalidizovaných osob zhruba na střední místo mezi srovnatelnými zeměmi.

Cílem autorů bylo přispět k objasnění příčin poměrně vysokého počtu každoročně přiznávaných nových invalidních důchodů v ČR a nalézt mechanismy, jak tuto situaci zvrátit. Vývoj invalidity v ČR v letech 2003 až 2008 je dokumentován statistickým srovnáním počtu nově přiznaných plných a částečných invalidních důchodů, a to jak celkem, tak v přepočtu na 100 tisíc obyvatel podle věkové struktury a příčin invalidity.

Zatímco počty nově přiznaných plných invalidních důchodů v letech 2003 až 2008 v průměru klesaly, a to ročně o 8,2 důchodů na 100 tisíc obyvatel, u nově přiznaných částečných invalidních důchodů docházelo k průměrnému ročnímu nárůstu, a to o 4,4 důchodů na 100 tisíc obyvatel. Z hlediska věkového rozložení příjemců nově přiznaných plných a částečných důchodů podle pohlaví byly plné invalidní důchody nejčastěji přiznávány mužům ve věku 55 až 59 let (rok 2003 28 %, rok 2008 31 %) a ženám ve věku 50 až 54 let (rok 2003 34 %, rok 2008 30 %). U nově přiznaných částečných invalidních důchodů byla struktura obdobná (muži 55 až 59 let - rok 2003 28 %, rok 2008 31 %; ženy 50 až 54 let - rok 2003 36 %, rok 2008 30 %). Mezi nejčastější příčiny přiznání invalidního důchodu patřily v České republice ve sledovaném období onemocnění ze skupiny diagnóz XIII. – Nemoci svalové a kosterní soustavy a pojivové tkáně, II. - Novotvary, V. - Poruchy duševní a poruchy chování a IX. - Nemoci oběhové soustavy, jež se společně na celkovém počtu nově přiznaných invalidních důchodů podílely v letech 2003 až 2008 v průměru 74 %.

K mezinárodnímu srovnání byly vybrány dvě vyspělé západoevropské země, Německo a Francie. Získané údaje však nebyly pro porovnání vždy zcela kompatibilní, protože jsou zde používána odlišná zdravotní kritéria hodnocení invalidity. Ve všech sledovaných zemích zpravidla přiznávají invalidní důchod na časově omezenou dobu, pak proběhne přezkumné řízení. Ve všech také dosažením důchodového věku dochází ze zákona ke konverzi invalidního důchodu ve starobní.

Z porovnání příčin nově přiznaných invalidních důchodů vyplývá, že ve Francii a Německu mají největší podíl duševní choroby (Francie rok 2006 28,1 %, Německo 2003–2008 v průměru 32,4 %), zatímco v ČR byl nižší (2003–2008 v průměru 12 %). Naproti tomu podíl nemocí ze skupiny diagnóz XIII. - Nemoci svalové a kosterní soustavy a pojivové tkáně - je v ČR oproti Francii a Německu výrazně vyšší (v ČR v letech 2003–2008 v průměru 36 %, v Německu v letech 2003–2008 v průměru 18 % a ve Francii v roce 2006 23,8 %). Onemocnění ze skupiny diagnóz II. - Novotvary - se pak podílí na nově přiznaných invalidních důchodech ve všech srovnávaných zemích přibližně ve stejné výši (Francie rok 2006 13,2 %, Německo 2003–2008 v průměru 14,5 % a ČR 2003–2008 v průměru 13 %).

Vztah mezi nárůstem nezaměstnanosti a počtem nově přiznaných invalidních důchodů se nepotvrdil.

K snižování počtu nově přiznaných invalidních důchodů by mohla přispět ucelená rehabilitace, zejména její lékařská složka. Zatím však existuje relativně malý počet rehabilitačních center a je i nedostatek kvalifikovaných pracovníků. Také její legislativní zakotvení v ČR chybí, zákon o ucelené rehabilitaci dosud nebyl přijat. Autoři studie rovněž doporučují sjednotit kritéria pro posuzování invalidity a sociálních dávek; do statistického sledování nově přiznaných invalidních důchodů zavést i členění osob podle dosaženého vzdělání; zavést ve větší míře spolupráci ÚP s rehabilitačními centry v oblasti posuzování pracovního potenciálu a jeho aktivizace; podporovat tvorbu a implementaci odborných doporučení a pravidelně s nimi seznamovat lékaře posudkové služby. Na dosud nepřijatý zákon o rehabilitaci by měla navazovat posudková kritéria maximálně zohledňující zbytkový pracovní potenciál. V zákoně je třeba rovněž stanovit povinnost ošetřujícího lékaře nabídnout pacientovi léčebnou rehabilitaci a sankci pro pacienta v případě jejího odmítnutí.

Dalším výstupem výzkumu byla monografie „Vývoj invalidity v letech 2003–2008 podle diagnóz vybraných skupin nemocí“. Cílem autorů bylo zmapovat situaci v přiznávání nových invalidních důchodů (plných i částečných) za období let 2003–2008 a rovněž posoudit změny ve věkové struktuře a pohlaví příjemců nově přiznaných invalidních důchodů, v nejčastějších diagnózách a v krajském rozložení. Zaměřili se i na objasnění příčin poměrně vysokého počtu nově přiznaných invalidních důchodů v ČR.

Sledování nově přiznaných invalidních důchodů podle skupin diagnóz vypovídá o zdravotním stavu obyvatelstva. Autoři se zaměřili na vývoj počtu nově přiznaných invalidních důchodů u nejčetnějších skupin diagnóz v letech 2003 až 2008, tj. Nemoci svalové a kosterní soustavy a pojivové tkáně, Novotvary, Poruchy duševní a poruchy chování, Nemoci oběhové soustavy, a to v členění podle typu invalidního důchodu (plný, resp. částečný), pohlaví, věku, nejčastějších diagnóz, krajského rozložení nově přiznaných invalidních důchodů a zhodnocení situace v roce 2003 a 2008. Zvláštní pozornost je věnována i skupině diagnóz XIX. Poranění, otravy a některé jiné následky vnějších příčin.

Ve sledovaném období nastaly významné změny v pořadí příčin invalidity podle MKN-10, např. u skupiny IX. Nemoci oběhové soustavy došlo kromě soustavného poklesu počtu nově přiznaných invalidních důchodů i k „posunu“ této skupiny z druhé pozice až na čtvrté místo, zřejmě v důsledku pokroku medicíny a prevence. Ke zvýšení vypovídací schopnosti statistických dat ČSSZ by přispělo, kdyby do statistiky počtu nově přiznaných invalidních důchodů v členění podle skupin diagnóz MKN-10 bylo zahrnuto i členění osob podle dosaženého vzdělání.

Od 1. 1. 2010 došlo v zákoně o důchodovém pojištění ke změnám, přičemž z hlediska tohoto výzkumu mají význam zejména konverze invalidního důchodu ve starobní a zásadní změny klasifikace invalidity. Jak tyto změny ovlivní počty nově přiznaných invalidních důchodů, lze jen těžko odhadnout.

Monografie „Budoucnost pozůstalostních důchodů v ČR ve světle mezinárodních trendů“ vychází z komparativní analýzy současné podoby a poslání institutu pozůstalostních důchodů ve vyspělých zemích, při níž byly identifikovány vývojové trendy v této oblasti. Autoři se zaměřili na popis a modelové testování dopadů základních variant úprav pozůstalostních důchodů pro Českou republiku včetně možnosti zrušení institutu pozůstalostního pojištění.

Pozůstalostní důchody pomáhají životnímu partnerovi a ostatním závislým osobám vyrovnat se s úmrtím životního partnera, náklady bezprostředně spojenými s jeho ztrátou a posléze s vyššími náklady na provoz domácnosti. Vdovské a vdovecké důchody jsou vypláceny po smrti pojištěnce manželce, resp. manželovi, pokud se znovu nevdá/neožení. Siroťtí důchody jsou vypláceny pozůstalým potomkům, dokud nedosáhnou ekonomické soběstačnosti. Povinná schémata pozůstalostních důchodů dříve vycházela z toho, že živatelem rodiny je muž, a fungovala jako prevence chudoby, především žen, a zároveň přispívala k rozložení příjmů rodiny v rámci životního cyklu. Jejich současná podoba vychází z genderové rovnoprávnosti, proto byly zavedeny i vdovecké důchody. Pomocí pozůstalostních důchodů se do jisté míry vyrovnávají důsledky nerovného odměňování žen a mužů na trhu práce. V poslední době v evropských státech dochází ke zpřísnění podmínek pro jejich výpočet.

Komparativní analýza pozůstalostních důchodů ukázala, že i přes různorodost právních úprav mají řadu společných principů. Dávky bývají stanoveny jako procentní podíl potenciální důchodové dávky zeměpěleho, případně jsou vypláceny paušálně ve stejné výši všem, kteří získají na dávku nárok. Ve schématech poskytujících univerzální rovnou dávku je vdovský/vdovecký důchod od této dávky odvozen. Výplata dávky bývá závislá i na testování výše příjmu oprávněné osoby a většinou je vyplácena jako anuita. Na vdovské či vdovecké důchody mívají nárok manželé, manželky, bývalí manželé a manželky, případně i druhové a družky či partneri stejného pohlaví. Někdy je mohou pobírat i rodiče zeměpěleho, pokud na něm byli v době smrti ekonomicky závislí.

Vdovské a vdovecké důchody jsou přiznávány buď dočasně, pokud oprávněná osoba získá na dávku nárok delší dobu před přiznáním vlastního starobního důchodu, nebo doživotně, pokud nárok vznikl po jeho přiznání. V některých zemích je nárok na vdovský či vdovecký důchod podmíněn určitou dobou trvání manželství. Nárok na dávku většinou zaniká, pokud oprávněná osoba uzavře nové manželství. Podle druhu důchodových schémat je pro vznik nároku na dávku vyžadována účast původce práv ve schématu nebo minimální doba trvalého pobytu v zemi. V případech, kdy ovdovělé osobě nárok na žádnou důchodovou dávku nevznikne, bývá pokryta ze systému sociálních dávek.

Již dříve byla zkoumána možnost oddělení invalidních důchodů od schématu starobních důchodů v ČR. Vzhledem k tomu, že systém důchodového zabezpečení tvoří z hlediska financování i funkce logický celek a pozůstalostní důchod je navázán na výši důchodových práv zeměpěleho a administrace obou složek schématu je spojena, platí závěr, že jde v podstatě o neoddělitelnou integrlní součást důchodového zabezpečení.

I když existuje více možností, jak preventivně působit proti prudkému poklesu životní úrovně způsobené úmrtím životního partnera, případně chránit pozůstalé před chudobou, hraje institut pozůstalostních důchodů v evropských zemích v současnosti pozitivní roli jako prevence chudoby v případě osob ovdovělých v nižším věku, pokud pečují o závislé osoby. V případě jakýchkoli úprav je proto třeba zohlednit životní situaci těchto osob.

Postavení úplných nákladů práce v reprodukci ekonomických a sociálních vztahů v ČR

V návaznosti na výstupy předchozích etap projektu se výzkum v roce 2010 orientoval na monitoring nákladů práce a jednotkových nákladů práce v ČR včetně mezinárodního srovnání za léta 2003–2008, na základní faktory a souvislosti úrovně a pohybu nákladů práce, jednotkových nákladů práce a podílu práce na nákladech v ČR po připojení k EU, na souhrnné zhodnocení vývoje nákladů a efektivnosti práce v ČR a konvergence ceny práce ke standardům EU v období konjunktury po roce 2000.

Součástí sledování nákladů práce je soustavné monitorování jejich pohybu jako jednoho z významných faktorů konkurenceschopnosti českých podniků. Zhodnocení trendů a souvislostí pohybu ceny a efektivnosti práce po roce 2003 se věnovala studie „Vývoj nákladů práce a jednotkových nákladů práce po připojení ČR k EU“. Studie se opírá o aktuální data publikovaná ČSU, Eurostatem, OECD a U.S. Department of Commerce, Bureau of Economic Analysis. Dalším zdrojem byly časové řady udržované VÚPSV ve formě ročního monitoringu nákladů práce v ČR, EU a USA. Přílohou studie byl monitoring ukazatelů nákladů práce a jednotkových nákladů práce v ČR, EU a USA za léta 2003–2008, který navázal na řadu publikací z minulých let. Cílem pravidelného monitoringu je shromáždit na jednom místě v mezinárodní komparaci všechna dostupná data o nákladech práce, jejich struktuře a zdanění, vazbách na sociální a zdravotní systém a efektivnosti využití práce. Precizace či doplnění některých údajů se opírá o specifické metody renomovaných institucí v zahraničí a VÚPSV.

Vývojem nákladů práce v odvětvovém členění a problematikou zdanění práce se zabývala studie „Náklady práce a jejich struktura v ČR v období konjunktury po roce 2000“, jejíž přílohou je struktura příspěvků na sociální a zdravotní zabezpečení ve vybraných zemích EU a členských zemí OECD v roce 2008. Studie definuje stěžejní problémy vývoje nákladů práce v podmínkách konjunktury a integrace české ekonomiky do jednotného vnitřního evropského trhu. Z jejich závěrů vyplývá, že v důsledku cenové a mzdové konvergence postupně slábne konkurenční výhoda levné práce v ČR.

Konvergence cenové hladiny, ceny práce a efektivnost práce, resp. její podíl na výstupech a vstupech ekonomiky, byly předmětem studie „Konvergence ceny práce v ČR k evropským standardům a její využití v letech 2000–2008“. Vedle kritického zhodnocení metodologických přístupů k vyjádření jednotkových nákladů práce (dále jen „JNP“) bankami a výzkumnými organizacemi ve světě studie zpracovává metodologii a aplikaci rozkladu produktivity práce pomocí podílů výrobních faktorů na nákladech.

Ve spolupráci s ČSU proběhlo roční šetření o platové úrovni a její dynamice u širokého okruhu vybraných manuálních a nemanuálních zaměstnání ve státním sektoru v roce 2009, které bylo součástí podkladů pro Evropský srovnávací program. Výstupy pravidelných šetření jsou součástí vstupních údajů výpočtu HDP, cenových hladin a parity kupní síly v zemích EU. V roce 2010 tým pokračoval ve spolupráci s MF a ČSU v šetření výdělků a pracovních podmínek ve vládním sektoru (subsektor S 1311 národních účtů) pro Eurostat.

Vývoj ceny práce a JNP po roce 2000 a po připojení ČR k EU ovlivňovaly především stabilní institucionální podmínky a ekonomické prostředí, vyčerpání mzdového polštáře v roce 2003, hospodářská konjunktura v ČR a ve světě, čerpání měnového polštáře, rychlá apreciacie Kč, nízká míra inflace, konvergence cenové a výdělkové hladiny k parametrům EU, respektování proporcí pohybu produktivity práce a reálných průměrných výdělků po roce 2003 a od poloviny roku 2008 globální ekonomická krize.

Ze statistik vyplývá, že do připojení k EU vyčerpala ČR mzdový polštář vytvořený v letech 1990 a 1991 a sociální partneři od roku 2004 udržovali předstih růstu produktivity práce před růstem výdělků. Souhrnná produktivita práce vzrostla v letech 2003–2008 o 21 % a průměrný reálný výdělek o 18 %. V roce 2009 došlo k porušení těchto příznivých relací, souhrnná produktivita práce ve srovnání s rokem 2003 snížila přírůstek o 16 % při růstu průměrného reálného výdělků o 20,6 %. Zhodnocování české koruny výrazně zvyšuje tempo růstu výdělků a nákladů práce po přepočtu na EUR. Přírůstek průměrného nominálního výdělků v roce 2009 ve srovnání s rokem 2000 v Kč činil 78 %, v EUR 139 % a ve standardech kupní síly EU (dále jen „PPS“) 61 %. Po přepočtu na EUR nebo na PPS rostly výděly rychleji než produktivita, která v PPS v letech 2000–2009 vzrostla o 47 %.

Vyrovňování cenové hladiny v ČR se zeměmi EU bylo nerovnoměrné. Relativní česká cenová hladina již v roce 2008 dosáhla 70 % průměrné úrovně zemí EU (v krizovém roce 2009 mírně klesla na 68 %). V letech 2000–2009 se inflace v ČR výrazně neodchylovala od průměru zemí platících EUR, konvergenci cenové hladiny táhla apreciacie Kč. Za období let 2000–2009 se relativní cenová hladina v ČR ve srovnání s EU zvýšila o více než 50 %. I při uvedené dynamice relativní česká cenová hladina patřila v roce 2009 mezi nejnižší v rámci EU-27, byla srovnatelná s lotyšskou, estonskou a maltskou úrovní.

Uvedené poropce korespondují s nízkou hladinou hrubých výdělků. V nominálním vyjádření (po přepočtu směnným kursem) se průměrné hrubé výděly v průmyslu, stavebnictví a ve službách v ČR pohybují na 1/4 německé a rakouské úrovně. Stále vysoké podhodnocení koruny, které se projevuje v její vyšší kupní síle, však paritní hrubé výděly zvedá na zhruba 2/5 německé a více než 2/5 rakouské úrovně. V ČR je zdanění hrubého výdělků na straně zaměstnance nižší, proto se paritní čisté výděly blížily v roce 2009 zhruba 1/2 německé a rakouské hladiny při 2/3 úrovni produktivity práce při přepočtu PPS.

S ohledem na zatím nízkou českou relativní cenovou hladinu lze předpokládat pokračování rychlého vyrovňování hodnotových relací, se kterým bude korespondovat pohyb mzdového ocenění práce v EUR a PPS. Nižší výdělkovou dynamiku lze očekávat až po dosažení cca 80 % cenové hladiny. Sbližování cenových a mzdových hladin v rámci EU je objektivní proces.

Náklady práce v letech 2000–2008 vrostly o 63 %³. Poměr mezi přímými (mzdovými) a nepřímými náklady byl stabilní. Mzdové náklady se na ÚNP podílejí zhruba 7/10 s trendem mírného růstu jejich podílu v období konjunktury po roce 2003 na úkor nepovinných plnění ze strany zaměstnavatele.

Úroveň zákonného sociálního a zdravotního pojištění placeného zaměstnavatelem a zaměstnancem v ČR ve výši zhruba 35 % nákladů práce je srovnatelná s vyspělými státy EU. Na druhé straně podíl daně z příjmu dosahoval pouhých 8 % nákladů práce a patřil mezi nejnižší v EU. Česká daňová mezera (rozdíl mezi náklady práce a čistým výdělkem) ve stabilní výši 43 % se za těchto podmínek pohybovala pod průměrem EU.

V roce 2003 se JNP v národní cenové hladině přiblížily evropskému průměru a v letech konjunktury si dosaženou úroveň zachovávaly. ČR se řadí mezi skupinu méně vyspělých ekonomik, které využívají tradičně levné práce. Na jednotce HDP se v roce 2007 práce v cenové hladině v ČR podílela 53 %, v EU zhruba 58 %. V roce 2008, na počátku hospodářské krize, se však české JNP zvýšily na zhruba 55 %. Díky rigiditě ceny práce se obdobný vývoj projevil i v ostatních zemích EU.

Vyčerpání extenzivních rezerv v podílu práce na HDP v národních cenách komplikuje eliminaci důsledků procesu přiblížování české cenové hladiny k evropským parametrům. Relativní cenová hladina v ČR dosáhla v roce 2008 úrovně 70 % EU (46 % v roce 2000). Při míře inflace srovnatelné s Eurozónou růst cenové hladiny táhlo zpevňování Kč (v letech 2000–2008 zhruba o 30 %). JNP v paritě kupní síly po roce 2000 si udržovaly rostoucí tendenci. Jejich relace k průměru EU vzrostla ze zhruba 40 % v roce 2000 na 55 % v roce 2007 při úrovni zhruba 40 centů na 1 EUR HDP ve standardu parity kupní síly EU (PPS). České náklady a ceny se přibližovaly cenám na zahraničních trzích. České podniky nemají možnost tento proces v podmínkách vyrovňování nestandardních cenových a měnových relací nastavených měnovým polštářem zastavit.

V důsledku rozevirání kurzových nůžek mezi EUR a USD a prudkého poklesu cenové hladiny v dolarové oblasti i relaci k EU je konvergence JNP v dolarové paritě rychlejší než v EUR. Jestliže se české JNP v PPS EU zvýšily v roce 2008 ve srovnání s rokem 2003 o 1/3, potom v paritě kupní síly USA přírůstek představoval více než 2/3. České podniky budou pod silicím konkurenčním tlakem výrobců z dolarové oblasti, zejména asijských (např. Čína, Indie) s tradičně nízkou cenou práce.

Většina ekonomicky vyspělých zemí EU v důsledku vysoké výdělkové hladiny vykazuje obecně vyšší podíl práce na nákladech (dále jen „PPN“). V ČR díky tradičně nízké ceně práce při vysoké a rostoucí materiálové a energetické náročnosti, relativně vysokému podílu průmyslu na HDP a kapitálově náročnější zemědělské velkovýrobě podíl práce na nákladech v národní cenové hladině dosahuje pouhých 23 % a patří mezi nejnižší v EU. Produkce českých podniků je však vysoce materiálové a energeticky náročná, mezispotřeba se na celkových

nákladech podílí 64 % a patří mezi nejvyšší v rámci EU. Její podíl na nákladech od roku 2000 vrostl o 10 p. b. na úkor práce a spotřeby fixního kapitálu. Podíl fixního kapitálu (odpisů) dosahuje 6,5 % a patří mezi nejnižší v EU. Ve vyspělých zemích se uvedený podíl pohybuje mezi 8–10 %, v postkomunistických státech mezi 7–7,5 %. Růst podílu mezispotřeby na nákladech provází stagnace nízké rentability nákladů.

Nízký podíl práce na nákladech má za následek necitlivost nákladů, resp. zisku na změnu ceny práce, resp. na zdanění práce. Minimální pružnost vykazují odvětví s vysokou kapitálovou vybaveností, vyšší citlivost vykazují služby s nižší produktivitou práce a kapitálovou vybaveností. Při zachování úrovně čistého výdělku se koeficient pružnosti v rámci české ekonomiky pohybuje v intervalu od 0,2 (při snížení sazby pojistného placeného zaměstnavatelem) do 0,4 (při snížení sazby daně z příjmu na straně zaměstnance).

České náklady práce a JNP zůstávají ve srovnání s vyspělými zeměmi EU na výrazně nižší úrovni. Vůči novým zemím však české podniky na evropském trhu postupně ztrácejí výhodu levné práce. S výraznější ztrátou mzdové konkurenceschopnosti se české firmy setkávají na dolarových trzích. Na druhé straně koncepce nízké výdělkové hladiny komplikuje cenovou konvergenci a změnu struktury nákladů práce, resp. snížení daňového zatížení práce.

Čeští zaměstnavatelé se s konvergenčními procesy nevyrovnali. Při dosažené cenové hladině by již měli sociální partneři při mzdových vyjednáváních přihlížet nejen k vývoji inflace a produktivity v tuzemsku, ale i k pohybu výdělků v konkurenčních ekonomikách a k inflačnímu diferenciatu a ke změnám směnného kursu Kč. Např. generální dohody v Dánsku, Nizozemsku, Irsku a Norsku sjednávají dynamiku mezd s ohledem na zahraniční konkurenci, v Belgii vzájemné souvislosti mezi pohybem mezd v zemi a u hlavních konkurentů řeší od roku 1996 zákon o konkurenceschopnosti.

Aktuální otázky rodinné politiky s ohledem na specifika různých fází rodinného cyklu

Stěžejní oblastí výzkumné činnosti v oblasti rodinné politiky v roce 2010 byla problematika systému sociálně-právní ochrany dětí a obecně společenské pomoci ohroženým dětem a rodinám.

V roce 2010 byl VÚPSV, v. v. i., pověřen MPSV realizací pilotního projektu analýzy systému péče o ohrožené děti ve vybraných krajích ČR. Byl realizován terénní výzkum ve třech pilotních krajích (Karlovarský, Olomoucký a Zlínský kraj)⁴ skládající se z výzkumu v pobytových zařízeních zřizovaných krajem či příslušným ministerstvem, z výzkumu na odděleních sociálně-právní ochrany dětí na úřadech obcí s rozšířenou působností, při kterém byla provedena kvalitativní analýza řešení konkrétních případů spolu s posouzením spolupráce OSPOD s poskytovateli dalších relevantních služeb (zdravotnických, vzdělávacích, právních aj.), a z výzkumu dalších subjektů, podílejících se poskytovanými službami na práci s ohroženými dětmi a rodinami. Kromě toho byla na celorepublikové úrovni provedena analýza řízení, financování a legislativní úpravy systému péče o ohrožené děti a rodiny. Záměrem bylo postihnout fungování a problémy celého systému péče o ohrožené děti nejen na úrovni reálné praxe zúčastněných subjektů, ale také z hlediska efektivity řízení, legislativního ukotvení a racionality financování. Výstupy projektu tvoří dvě samostatné studie.

Studie „Zhodnocení a optimalizace řízení systému sociálně-právní ochrany (ohrožených) dětí a rodin ve vybraných regionech“ má tři části věnované orgánům sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD), pobytovým zařízením pro ohrožené děti a službám pro rodiny, děti a mládež. Část studie vycházející z hloubkových rozhovorů na OSPOD byla zaměřena na to, jakým způsobem je tam realizována sociální práce, jakých možností mohou při práci s rodinami pracovníci OSPOD využívat a na jaké limity mohou narážet. Ze závěrů analýzy vyplynuly možnosti řešení zjištěných problémů, jimiž jsou navýšení personálních kapacit OSPOD, větší podpora terénní sociální práce, zavedení supervize, důraz na vzdělání sociálních pracovníků, podpora vzdělávání ve specifických znalostech a dovednostech pracovníků, zvyšování odborných kompetencí sociálních pracovníků pro práci s rodinami, vypracování metodik práce s klientem, zvyšování informovanosti o síti sociálních služeb v daném regionu a zlepšení její provázanosti na činnost pracovníků OSPOD, podpora větší spolupráce OSPOD s externími subjekty a s NNO, podpora dostupnosti terénních asistenčních služeb a vyšší důraz na podporu sociálního a azylového bydlení.

Část věnovaná situaci v pobytových zařízeních a péči o děti v nich se zaměřila zejména na stěžejní problémové okruhy umísťování dětí do institucionální péče: materiální a personální předpoklady fungování institucionální péče, dlouhodobost pobytu v konkrétních zařízeních a v systému institucionální péče, adekvátnost umístění do ústavní péče, dopady umísťování dětí do pobytových zařízení na jejich další život a rodinné vztahy a na vzájemnou provázanost dílčích složek systému sociálně-právní ochrany dětí.

Výzkum oblasti služeb pro (ohrožené) rodiny a děti měl umožnit blíže poznat podmínky a bariéry fungování sítě služeb a problémy jejich poskytovatelů, konkrétně dostupnost služeb, jejich financování a personální kapacity, spolupráci poskytovatelů s orgány sociálně-právní ochrany dětí a s dalšími subjekty působícími v této oblasti a připravenost k dalšímu rozvoji. Potvrdil se dobrý potenciál sféry služeb nabídnout kvalitní a rozmanité služby, ale současně i nedostatečnost jejich sítě a regionální rozdíly. K hlavním bariérám rozvoje patří nedostatek finančních prostředků a způsoby jejich získávání, omezená vzájemná důvěra subjektů působících ve veřejné, soukromé a nestátní neziskové sféře a jejich odlišný přístup k péči o ohrožené děti a také získávání a předávání informací o klientech. Poskytovatelé služeb projevují vážný zájem o rozšíření svých služeb, existuje tedy dobrý základ pro zkvalitnění jejich sítě. Je však třeba tuto snahu podpořit zejména v oblasti financování, ale také veřejného uznání a propagace.

Studie „Analýza legislativy, řízení a financování systému péče o ohrožené děti“ se zaměřila na zjištění souladu předpisů nižší právní síly s normami ústavního pořádku a s mezinárodními smlouvami zakotvujícími ochranu základních lidských práv a rovněž práv dítěte. Ukázala mj., že je třeba legislativně blíže definovat pojem nejlepšího zájmu a blaha dítěte a blíže upravit podmínky pro možnost odnímání dítěte z rodiny. Při řízení systému je nezbytné sjednotit a koordinovat působnost všech subjektů při výkonu péče o ohrožené děti a vypracovat jednotné standardy práce s nimi. Ekonomické hledisko bylo zkoumáno mj. analýzou průchodu dítěte systémem. I systém péče o ohrožené děti vykazuje rysy spotřební organizace rozpočtového charakteru, kdy cílem se stává péče o systém samotný, péče o ohrožené děti ustupuje do pozadí. Namodelované kazuistiky ukázaly, že při dodržování ústavních principů práv dítěte lze dosáhnout jak zkrácení doby průchodu dítěte systémem, tak výrazného snížení souvisejících výdajů veřejných rozpočtů.

Další projekt z oblasti sociálně-právní ochrany byl zaměřen na ověření metodiky hodnocení situace dítěte a jeho rodiny v praxi. V rámci sociální práce s dítětem a jeho rodinou je jednou z klíčových fází posouzení životní situace klienta, od něhož se odvíjí nejen fáze intervence, ale často i celková kvalita a efektivita práce s klientem a jeho rodinou. Podstatou posouzení je stanovení rizikových i protektivních faktorů v životní situaci klienta a jeho rodiny a stanovení jejich potřeb. Podle toho lze stanovit cíle i metody intervence. V praxi však až na výjimky pracovníci orgánů sociálně-právní ochrany dětí k dispozici žádné metodiky hodnocení nemají. Situaci posuzují dle zažitých způsobů, které se mohou lišit v závislosti na zvyklostech a odborné úrovni jednotlivých oddělení, ale i dle vzdělání či profesních zkušeností jednotlivců. Část pracovníků hodnotí tento stav kladně, stávající praxe jim vyhovuje, umožňuje autonomii rozhodnutí a odpovídá specifitě jednotlivých případů a situací. Nebezpečím tohoto přístupu však je, že se pracovníci zaměří pouze na některé aspekty problémů klienta a jiné zcela opomíjí. Část pracovníků by nějakou metodiku posouzení situace rodiny a dítěte naopak uvítala, protože by jim umožnila lépe se orientovat v tom, na co se mají při posouzení prvků životní situace klienta zaměřovat.

Výzkum, zda by pracovníci metodiku hodnocení situace dítěte a jeho rodiny SIDRO doporučili k užívání v praxi a působnosti OSPOD, nevyzněl jednoznačně. Mírná nadpoloviční většina by sice metodiku doporučila, početně nemálo zastoupená skupina by ji ale nedoporučila. Jejich postoj odráží jejich názor na to, zda je taková metodika potřebná pro činnost OSPOD. K faktorům, které v praxi mohou limitovat používání metodiky SIDRO, jednoznačně patří výrazné časové zatížení při jejím použití, a to jak pro pracovníky, tak pro šetřené rodiny. Stávající vytížení pracovníků OSPOD jim v praxi neumožňuje věnovat počátečnímu hodnocení situace v rodině tolik času, kolik by bylo nutné při snaze zjišťovat širokou škálu informací, což lze hodnotit jako rizikové. Dalším limitem je otázka univerzální použitelnosti metodiky. Většina kurátorů se domnívá, že se nehodí pro kurátorské případy. Třetím limitem jejího

využívání jako celku je obtížná zjistitelnost některých v ní požadovaných informací. Přínos hodnocené metodiky je spatřován v komplexním poznání rodiny a dítěte a v její využitelnosti pro plánování práce s rodinou a pro případové konference, konzultace, supervize i zvýšení sebejistoty pracovníka.

Kromě toho v roce 2010 pokračovaly aktivity započaté v předchozím roce, a to publikací výsledků empirických šetření a dalších analýz, jejichž tematické zaměření lze souhrnně definovat jako významné fáze a oblasti rodinného cyklu. V rámci studií věnovaných různým fázím rodinného a životního cyklu bylo sledováno reprodukční chování na základě analýzy rychlých změn v demografických trendech od počátku devadesátých let minulého století s cílem objasnit, do jaké míry záměr mít dítě hraje roli v reálném chování a jaký vliv mohou mít další faktory, např. osobní charakteristiky, životní zkušenosti a socio-ekonomické podmínky.

Pokračovaly rovněž práce zaměřené na harmonizaci rodiny a zaměstnání, a to konkrétně na rovnost mužů a žen v ČR a na Slovensku. Výzkum se zaměřil mj. na to, jak se genderová orientace jednotlivců a párů promítá do reálného chování mladých rodin v soukromém životě. Byly sledovány přístupy rodičů k otázce zapojení matek malých dětí na trhu práce, zajištění péče o děti a rozdělení času věnovaného rodině a domácnosti mezi partnery.

Při sledování závěrečných životních fází byly rozpracovávány dopady odchodu do důchodu na psychologickou a celkovou životní situaci jedince. Na jedné straně je ztráta společenského postavení a snížení příjmu, pokles sociálních kontaktů a často také sebejistoty, na druhé straně více volného času a příležitostí pro realizaci koníčků a dalších aktivit, což jsou situace, na které je třeba se v předstihu připravit.

Politika zaměstnanosti v novém tisíciletí

Výzkumná činnost byla v roce 2010 soustředěna na dva problémové okruhy, na hledání vhodných řešení snižování nezaměstnanosti, konkrétně na posouzení implementace vybraných projektů ESF na lokální úrovni z pohledu ohrožených skupin na trhu práce, a na zmapování existujících opatření využívaných v zahraniční praxi v oblasti dalšího vzdělávání dospělých.

Zhruba od roku 2007 jsou projekty OP RLZ příležitostí pro zapojení různých cílových skupin na trhu práce. Cílem projektu „Implementace vybraných projektů ESF na lokální úrovni – příklady ‘dobré praxe’“ bylo vyhodnotit formou dvou případových studií ukončených projektů, zaměřených na rizikové skupiny, realizovaných na lokální úrovni nezávislými subjekty a financovaných z OP RLZ, jejich implementaci, kontext jejich realizace a případné efekty. Oba programy byly realizovány v rámci programu Equal se zaměřením na romskou komunitu, jejíž příslušníci jsou z hlediska uplatnění na trhu práce chápáni jako riziková skupina. Je pro ně charakteristická kumulace znevýhodnění od nízkého vzdělání přes možné negativní předpoklady na straně nabídky pracovních míst až k prostorové izolaci.

Aktivity a služby nabízené v těchto projektech se výrazně nelišily od těch nabízených veřejnými službami zaměstnanosti, míra inovativnosti ve způsobech změn charakteristik nezaměstnaných nebyla nijak zásadní. U obou projektů byla patrná snaha o změnu spíše na straně nabídky práce než prosazování systémových změn na straně poptávky. Byly však opakovaně konstatovány systémové bariéry bránící sociálním vyloučením ohrožených skupin prosadit se na trhu práce, dané nedostatečnou regulací nelegálních forem zaměstnávání a konfliktem mezi vysokou zadlužeností těchto osob a formalizací pracovních poměrů. Těžiště aktivit spočívalo v přizpůsobení charakteristik osob z cílové skupiny požadavkům trhu práce, zejména motivací osob k hledání práce a formalizaci pracovních vztahů, a ve zvyšování jejich soft skills, zejména při komunikaci se zaměstnavateli, sebeprezentaci a vyhledávání volných pracovních míst. Účastníci měli možnost bezplatné telefonické komunikace se zaměstnavateli. Pro tyto projekty je typické vysoké zacílení právě na skupinu problematicky uplatnitelnou na trhu práce, individuální přístup a dostatek času, který je možné jednotlivým uchazečům ze strany sociálních pracovníků-poradců věnovat, což je odlišuje od služeb poskytovaných ÚP. V průběhu projektů se nezdařilo navázat lokální partnerství s úřadem práce ani dosáhnout užší spolupráce, ta se redukovala na přeposílání uchazečů spadajících do cílové skupiny ze strany úřadu práce, což může generovat riziko segregace různých skupin uchazečů a zesilovat podmínky pro dualizaci trhu práce a služeb zaměstnanosti.

Kromě implementačních aspektů projektů se studie zaměřila rovněž na kvantifikovatelné výsledky, jichž se podařilo dosáhnout. Posoudit bylo možno jen ty, které šlo vyvodit ze struktury databází stanovené realizátory projektů. Je-li za stěžejní výsledek považováno nalezení pracovního uplatnění v období po absolvování základních aktivit, které tyto projekty pro zájemce nabízely, u obou projektů lze konstatovat zhruba 20% úspěšnost. Systematicky sledovat udržitelnost takto získaných pracovních míst v čase ani vyloučit opakované zařazení do těchto aktivit nebylo zcela možné. Za větší problém však lze považovat skutečnost, že nebylo možné porovnat tyto efekty s efekty, které vykazují veřejné služby zaměstnanosti, protože cílová skupina „romská komunita“ zůstává v evidenci ÚP nadále neviditelná. Jejich přídanou hodnotu pak lze pouze odhadovat.

Při hodnocení přínosu těchto projektů je však třeba vzít v potaz, že probíhaly v době ekonomické konjunktury, nízké nezaměstnanosti a převisu nabídky volných pracovních míst, kdy práci získali i ti, kteří standardně stáli na konci tzv. fronty uchazečů o práci. Při změně ekonomické situace však o práci přicházejí nejdříve.

Dalším výzkumným tématem bylo vzdělávání dospělých, na které se zaměřila studie „Best Practices ve vzdělávání dospělých – příklady ze zahraničí“, zkoumající způsoby dosažení vyšší aktivity a zvýšení zájmu dospělých o vlastní znalostní rozvoj. Zvyšování a aktualizace znalostí a dovedností patří k významným preventivním nástrojům dlouhodobé nezaměstnanosti a sociálního vyloučení. Problematice dalšího vzdělávání byla věnována pozornost i v minulých letech, kdy byla soustředěna na vymezení základních prvků systému dalšího vzdělávání. V návaznosti na to se výzkum zaměřil na rozšíření a prohloubení poznatků o zajímavých konkrétních příkladech opatření a nástrojů uplatňovaných v zahraniční praxi.

Zpracovaná studie představuje vybrané příklady opatření realizovaných v zahraničí na podporu a k usnadnění aktivní a dobrovolné účasti dospělých ve vzdělávacích aktivitách. Sledovány byly zejména informace o jejich zaměření, cílech, mechanismu fungování a v relevantních případech i výsledky hodnocení jejich dopadů. Autoři se zaměřili na opatření, která zatím nejsou v literatuře dostatečně zpracována či podrobněji analyzována, a na oblasti, které i v České republice vyžadují zlepšení a přijetí účinných řešení.

Prezentace finančních nástrojů na podporu úhrady vzdělávacích aktivit je zaměřena pouze na několik příkladů, které již prokázaly svoji úspěšnost či představují určitý inovativní přístup. Dále se autoři soustředili na opatření k odstranění nejzávažnějších překážek dalšího vzdělávání dospělých, tedy časového omezení a špatné dostupnosti potřebných informací. Časová omezení lze částečně řešit přízpusobení vzdělávání potřebám účastníků, využitím informačních technologií, propojením vzdělávání s každodenně vykonávanými činnostmi, podporou při plnění rodinných povinností. Účast a výběr oblasti vzdělávání ze strany dospělých jsou ovlivňovány dostupností informací o vzdělávacích příležitostech, jejich kvalitě, konkrétní podobě, zacílení a přizpůsobení místním odlišnostem či specifickým.

Využití ověřených řešení v praxi by pomohlo vytvoření „databáze“ dobrých příkladů opatření s informacemi o jejich realizaci a dopadech. Neochotu českých dospělých k dalšímu vzdělávání, zdůvodňovanou vedle finanční zátěže časovým omezením a negativními zkušenostmi se školní výukou by mohlo ovlivnit zavedení individualizovanější výuky, inovativních a alternativních způsobů rozvoje jejich znalostí či využití dostupných technologií a přizpůsobení nabídky jejich potřebám.

Na základě získaných poznatků autoři doporučují vytvořit jednotnou databanku dobrých příkladů obsahující přehledné informace o realizovaných aktivitách v oblasti rozvoje dalšího vzdělávání, využít prostor, který dávají finanční zdroje poskytované v rámci řady rozvojových projektů, k uplatnění zahraničních zkušeností a využít potenciál konkrétních opatření, zjištěný jejich evaluací, dosáhnout stanovených cílů a zvýšit zájem, motivaci a účast dospělých ve vzdělávání, a to s využitím alternativních možností vzdělávání, individuální finanční podpory, přizpůsobení vzdělávací nabídky potřebám na straně poptávky. Za přínosný považují rovněž jednoduchý systém hodnocení úrovně kursů samotnými klienty, který může ovlivnit rozhodování ostatních při volbě příslušné vzdělávací aktivity, a rozvíjení základních dovedností propojením s každodenně vykonávanými činnostmi a zájmovými činnostmi. Vzdělávání v dospělém věku mohou vedle podpor na úhradu vzdělávacích kursů podpořit také finanční příspěvky na další výdaje vyvolané vzděláváním.

Vybrané sociálně-ekonomické aspekty transformace sociálních služeb

V roce 2010 se výzkumná činnost zaměřila na řešení tří problémových okruhů, a to na analýzu systému efektivnosti financování a poskytování sociálních služeb, na zmapování cílů, priorit a opatření stanovených ve vybraném krajském plánu rozvoje sociálních služeb a vyhodnocení jejich relevance, způsobu jejich uplatňování a jejich předpokládaných, reálných a případně i neplánovaných dopadů a na komparaci poskytování pečovatelské služby v podmínkách změny politiky sociálních služeb, tj. před a po vstoupení zákona č. 108/2006 Sb. v účinnost, konkrétně specifického nástroje řízení kvality, který tento zákon přináší.

Vývoj každého sociálního systému ovlivňuje celá řada faktorů, které nepůsobí izolovaně, ale navzájem se ovlivňují, podmiňují a existuje mezi nimi i řada zpětných vazeb. Jejich význam se mění v závislosti na konkrétních historických podmínkách jednotlivých zemí. Tyto faktory lze v zásadě rozdělit na tři hlavní okruhy, a to na demografický vývoj, ekonomické a sociální faktory a na společensko politické determinanty včetně mezinárodních aspektů.

V oblasti poskytování sociálních služeb je z hlediska očekávaných změn v oblasti zdravotního stavu populace a v důsledku stárnutí populace nezbytné věnovat pozornost především analýze demografického vývoje do r. 2020 podle údajů Projekce obyvatelstva ČSÚ do r. 2065, analýze systému financování dlouhodobé sociálně zdravotní péče v naší zemi (v tomto smyslu je nezbytné věnovat pozornost především analýze změn ve struktuře příjemců příspěvku na péči v letech 2007–2009, analýze výsledků dotačního řízení v letech 2007–2010, přístupu zdravotních pojišťoven k financování ošetrovatelské péče v pobytových zařízeních sociálních služeb a financování sociální péče v lůžkových zdravotnických zařízeních), analýze a prognóze vývoje zdravotního stavu osob starších 65 let z hlediska jeho dopadu na potřebu dlouhodobé sociálně zdravotní péče a mezinárodním aspektům, zejména přístupům k těmto službám jako ke službám obecného zájmu a zkušenostem s řešením těchto otázek ve vybraných evropských zemích.

Vedle těchto faktorů je však nutno mít na zřeteli řadu dalších aspektů, které ovlivňují potřebu sociálních služeb. V tomto smyslu se jedná např. o otázky související s kvalitou bydlení seniorů (možnost žít v malometrážních bezbariérových bytech s průměrnou výší nájmu), s dostupností nezbytných veřejných služeb především z hlediska jejich bezbariérovosti či s dopravní obslužností jednotlivých regionů prostředky veřejné dopravy a o střet zájmů při výkonu státní správy a samosprávy především na úrovni obcí s rozšířenou působností a krajů.

Pro analýzu cílů, priorit a relevance jednotlivých opatření v krajském plánu rozvoje sociálních služeb byl vybrán Moravskoslezský kraj. Povinnost krajů zpracovávat na jejich území střednědobé plány rozvoje sociálních služeb (dále jen SPRSS) vyplývá ze zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Ze strany státu není krajům (i přes existenci určitých jednotlivých prvků) předepisována jednotná a všeobecně závazná forma, a to ani ve vztahu k samotnému plánování rozvoje sociálních služeb, tím méně pak ve vztahu k jejich výstupům. Rozhodnutí o krajských prioritách i výsledná podoba SPRSS jsou v krajích dosahovány individuálně a výsledky se mohou v celé řadě ohledů, a to včetně časového harmonogramu pro jejich realizaci, respektive v období jejich platnosti značně lišit. Tato skutečnost znamená podstatné omezení možnosti provést srovnávací analýzy zpracovaných krajských plánů.

V období následujícím po přijetí zákona o sociálních službách měly všechny kraje ve vztahu k plánování rozvoje sociálních služeb velmi podobnou výchozí pozici. Nyní se však velice liší nejen co do zvoleného přístupu k plánování rozvoje sociálních služeb, ale také co do fázování realizovaných aktivit. Po přijetí zákona bylo možné (byť s řadou omezení) a účelné porovnávat podobu zpracovaných krajských plánů, nyní se jako vhodnější jeví zaměřit pozornost pouze na vybraný kraj a v jeho rámci sledovat dosavadní průběh plánování rozvoje sociálních služeb.

Při výběru konkrétního kraje byly využity vybrané poznatky o charakteristikách prvních zpracovaných krajských plánů, zejména období, pro něž byl SPRSS zpracován, a dále zda plán představuje výchozí analytický podklad (tj. strategie v něm navržena není) nebo zda formuluje přechodná opatření, popřípadě v něm jsou definovány kroky pro plánování rozvoje sociálních služeb v dalším období, zda jsou ve strategii stanoveny priority a opatření vztahující se k jednotlivým typům sociálních služeb a k jejich rozvoji obecně, zda využívá metody komunitního plánování při zpracování dokumentu a v jaké intenzitě využívá obecních komunitních

plánů pro účely zpracované analýzy, zda projednává situaci cílových skupin uživatelů sociálních služeb a zda plán přesahuje mimo oblast sociálních služeb podle zákona o sociálních službách.

U plánů zpracovaných v dalším období byly za všechny kraje sledovány pouze informace o období, pro něž byly zpracovány, a počet SPRSS, jež příslušný kraj od roku 2006 zpracoval a jež byly zastupitelstvem kraje schváleny a zveřejněny do října 2010. Důkladnějšímu vyhodnocení aktuálně platných krajských plánů bránilo především to, že v některých krajích byly velmi důkladně zpracovány cíle a priority pro oblast sociálních služeb již ve výchozích krajských plánech a později jen aktualizovány, zatímco jiné krajské plány zpracované před rokem 2008 naopak představovaly spíše výchozí analytický podklad a konečnou podobu dostaly později.

Studie se dále zaměřila na zhodnocení Střednědobého plánu rozvoje sociálních služeb v Moravskoslezském kraji na léta 2010–2014. Nejprve byly shrnuty významné charakteristiky Střednědobého plánu rozvoje sociálních služeb v Moravskoslezském kraji na rok 2008–2009 a vazba mezi tímto a následně zpracovaným krajským plánem. Následně byl stručně charakterizován Střednědobý plán rozvoje sociálních služeb v Moravskoslezském kraji na léta 2010–2014. Jako poslední krok bylo provedeno detailní zhodnocení cílů, priorit a opatření pro oblast sociálních služeb v Moravskoslezském kraji.

Během roku probíhala rovněž další fáze případové studie o pečovatelské službě. K podrobnějšímu rozboru jejího fungování byly využity parametry, jako je zajištění praktické pomoci, pomoci s péčí o vlastní osobu, průběžné sledování klientovy situace, poskytování dohledu a uplatnění principů care managementu. Ukazuje se, že senioři při poklesu své soběstačnosti očekávají od sociální služby více než zajištění základní pomoci s domácností či obstarání praktické pomoci typu nákup či žehlení a praní prádla. Mají především silnou potřebu bezpečí. Vedení a pracovníci služby tento typ poptávky cíleně neevidují, spíše ji implicitně předpokládají a v určitém smyslu na ni také reagují.

Pečovatelská služba je v případě klientů náročnějších na péči prezentována jako doplňkový subjekt poskytování pomoci. Pracovníci a vedení služby předpokládají existenci funkční rodiny, která má dostatečný potenciál péči o seniora zajistit, což může za určitých okolností selhávat. Velkým rizikem je rovněž snaha „předat“ náročnější klienty jinému poskytovateli sociálních služeb, zejména je-li tímto poskytovatelem nevládní subjekt, závislý na poskytování dotací z veřejných rozpočtů, jehož dlouhodobá existence není zaručena.

V posledních letech je nabízeno rovněž bydlení v domě s chráněnými byty, kde je klientům k dispozici pracovník v nonstop režimu. Rizikem tohoto řešení je zvyšující se počet osob v seniorském věku poptávající dlouhodobou péči, jejichž poptávku prakticky není možné pokrýt. Tato strategie také prakticky směřuje k nutnosti odejít z vlastní domácnosti, jestliže senior vyžaduje dlouhodobou pomoc, což odporuje principům sociálního začleňování.

Vzhledem k demografickým trendům je dlouhodobě nezbytné reformulovat cíle politiky sociálních služeb a zabezpečení dlouhodobé péče o seniory. Deinstitutionalizace péče a transformace pobytových zařízení by měla být spojena s rozšířením materiálních a personálních kapacit pečovatelské služby. Jinou možností je přenést větší míru zodpovědnosti na rodinu, ovšem při zajištění její finanční podpory a podpory v rozvoji znalostí a dovedností potřebných k poskytování péče.

Mezinárodní migrace osob v ČR a její sociální a ekonomické souvislosti

V uplynulém roce byla pozornost soustředěna na dva základní okruhy problémů, na problematiku integrace cizinců na lokální úrovni a na otázku pracovní migrace v době recese.

Dřívější studie ukázaly nízký stupeň angažovanosti městských úřadů a magistrátů v oblasti sociální integrace přistěhovalců pobývajících v dané lokalitě, což se týkalo i Brna. Proto byla v r. 2010 v případě města Brna pozornost zaměřena na hlubší analýzu strategií a postupů klíčových institucí, provázanosti jejich opatření a přístupu k otázkám integrace cizinců na lokální úrovni. Za hlavního aktéra tohoto procesu byl považován především Magistrát města Brna, který však objektivně roli klíčového aktéra integrace dlouhodobě nenaplnuje. Sociální integrace je z jeho strany pojmána spíše v individuální rovině jako krizová intervence v situaci vážných problémů přistěhovalců a jejich rodin, v rovině společenské pak jako krizová opatření, pokud by rozsah jejich problémů pře-

rostl ve vážný sociální problém na území města. Hospodářská krize přispěla ke vzniku pracovní (integrační) podskupiny Poradního orgánu pro integraci cizinců, jejímž posláním bylo vytvoření krizového scénáře pro případ hromadného propouštění cizinců. Akteřem, který naopak postupně přebírá funkci koordinátora integrace přistěhovalců na území kraje i na území města Brna, je Krajský úřad Jihomoravského kraje (JMK). Jeho význam vzrostl zejména se zahájením projektu „Jihomoravské regionální centrum na podporu integrace cizinců“, v jehož rámci došlo nejen ke vzniku regionálního centra, ale také k vytvoření nové platformy akteřů integrace a nastavení východisek pro formulaci oficiální strategie integrace přistěhovalců v Jihomoravském kraji.

Brno lze považovat za město s rozvíjejícími se institucionálními podmínkami pro integraci cizinců, a to zejména v návaznosti na vytvoření již zmíněného centra, rozvoj platformy akteřů integrace, jejich vzájemné komunikace a koordinace. Lokální studie však ukázala určité bariéry, a to jak v oblasti služeb, tak vzájemné spolupráce. Cílenost služeb bývá vázána na zadávací dokumentaci grantových projektů a ne vždy odpovídá potřebám přistěhovalců v dané lokalitě. V případě úřadů bariérou spočívá (deklarované) nemožnosti překročit vymezené kompetence či v nedostatku kapacit. Bariéry ve spolupráci institucí a koordinaci aktivit se projevují jak v horizontální rovině, tak také v rovině vertikální.

Další oblastí výzkumného zájmu byla pracovní migrace v období ekonomické recese. Nadnárodní migrace jsou globálním fenoménem a lze je regulovat jen částečně. V období krize se migranti přes obtíže na trhu práce nevraceli domů a vyčkávali v hostitelských zemích na oživení ekonomiky a oživení poptávky po pracovní síle.

V České republice dlouhodobě klesá celková zaměstnanost obyvatel, a to nejen v důsledku stárnutí obyvatel. Míra ekonomické aktivity obyvatelstva se snižuje i proto, že roste podíl ekonomicky neaktivních v obyvatelstvu. Okruh dlouhodobě a opakovaně nezaměstnaných se navzdory úsilí vlády rozšiřuje. Přitom na trh práce v České republice přicházelo až do konce roku 2008 stále více cizinců. Důvodem byla poptávka po cizí pracovní síle a skutečnost, že se řada opatření aktivní politiky zaměstnanosti míjela účinkem. Zaměstnavatelé najímají na práci cizince mimo jiné i proto, že výchově nové generace pracovníků není věnována dostatečná pozornost. Ekonomická krize ale ukázala krátkozrakost této politiky. Napětí na trhu práce a změny v systému sociálního zabezpečení vedly k tomu, že se zvýšil zájem uchazečů o zaměstnání i o málo atraktivní pracovní místa, která dříve odmítali. Tím se zvýšila konkurence domácích nezaměstnaných a cizinců na trhu práce.

Míra ekonomické participace cizinců se začala v době krize snižovat, stejně jako míra ekonomické aktivity obyvatel. Lze ji ovlivnit např. změnami v poptávce po pracovní síle, v bytových režimech cizinců, v právních předpisech o zaměstnávání a podnikání cizinců, ve způsobu a průběhu kontrolní činnosti úřadů i změnami v systémech sociálního zabezpečení. Vývoj ekonomické participace cizinců dokládá vzájemnou provázanost politického i ekonomického vývoje nejen na národní, ale i nadnárodní úrovni. Ti zatím netvoří významný okruh příjemců sociálních dávek, i když se jejich zaměstnanost v průběhu krize snížila. Případnou ztrátu příjmu řeší častěji přechodem do šedé ekonomiky, což snižuje příjmy státního rozpočtu z daňových odvodů. Zaměstnavatelé v době krize omezují přijímání nových zaměstnanců do trvalého pracovního poměru, aby v případě ztráty zakázek a nutnosti propouštění nemuseli vyplácet odstupné. Skrývání zaměstnanců (občanů i cizinců) je pro ně, jak se zdá, menším rizikem.

Vývoj pracovních migrací cizinců nekopíruje zcela vývoj na trhu práce. Regulace počtu pracovních povolení nemůže ovlivnit jejich celkovou zaměstnanost, protože dnes činí necelou čtvrtinu všech ohlášených ekonomických aktivit cizinců. Význam pracovních povolení jako regulačního nástroje tak postupem let klesá. Zvláštní fenomén na trhu práce představují cizinci s živnostenským oprávněním, v době zvyšujícího se napětí na trhu práce jejich podíl roste, v době konjunktury se snižuje. Část zaměstnanosti cizinců se tak přelévá ze sféry závislého zaměstnání do sféry svobodného podnikání, respektive sebezaměstnávání, což svědčí o tom, že v době recese na trhu práce existuje určitý prostor ke zvýšení zaměstnanosti. Ten vyplňují OSVC, není však jasné, zda se častěji nejedná o tzv. „švarcsystém“.

Hospodářská krize přispěla ke stabilizaci populace cizinců ze třetích zemí. Mnozí z nich získali trvalý pobyt, který jim usnadňuje každodenní život. Cizinci totiž nevyplňují jen mezery na trhu práce, ale stávají se jeho integrální částí a budou jí i v budoucnu. Nejsou pouze pracovní silou, ke svému životu potřebují i prostor k uspokojování širších životních potřeb,

mezi něž patří i rodinný život a určitá stabilita existence. Přijímáme-li dnes na trh práce cizince, je třeba počítat s tím, že budou součástí naší společnosti jak v době konjunktury, tak v době krize.

Další řešené projekty

V roce 2010 byla dokončena řada dalších projektů, z nichž některé představujeme.

Migrující osoby v ČR – postavení na trhu práce a sociální integrace

Projekt byl zpracován ve spolupráci s Institutem pro reprodukci a integraci společnosti při Fakultě sociálních studií MU. Jeho realizace probíhala v letech 2006–2010, a to v rámci Národního programu výzkumu II, jehož zadavatelem je MŠMT. Hlavním cílem byla analýza postavení přistěhovalců na trhu práce v České republice v kontextu sociální integrace, identifikace problémů pracovní a sociální integrace přistěhovalců a analýza vzájemných vazeb mezi oběma procesy. Výzkum se zaměřil na zhodnocení role migrujících osob na trhu práce v ČR, identifikaci problémů jednotlivých skupin přistěhovalců při začleňování na trh práce a do společnosti, prozkoumání jejich strategií a zhodnocení role veřejných institucí a politik ve vztahu k přistěhovalcům a k bariérám jejich pracovní a sociální integrace. Soustředil se na aktéry ovlivňující začlenění přistěhovalců do základních struktur ve společnosti a na institucionální kontext integrace.

Přistěhovalčeská politika se od počátku 90. let dlouhodobě zaměřuje na regulaci imigračních toků spíše než na integraci přistěhovalců, což se projevilo i v období krize. Autoři v několika dimenzích analyzují význam institucionálního prostředí pro strategie volené cizinci i pro celkovou úspěšnost integračního procesu, zejména legislativní nároky na cizince v průběhu jejich pobytu, právní institut účelu pobytu, který tvoří jeden z pilířů právního nastavení zahraniční pracovní migrace do ČR, prováděnost českých zákonů s evropským koordinačním nařízením, právní příčiny nízkého počtu cizinců získávajících české státní občanství a právní úpravu zdravotního pojištění cizinců.

Zhodnocení ohrožení na trhu práce a efektivních opatření v ménících se podmínkách

Cílem projektu bylo posoudit rizika dlouhodobé a opakované nezaměstnanosti u různých skupin populace v období ekonomického poklesu a zhodnotit efekty opatření APZ ve vztahu k nim, při zahrnutí dalších opatření v oblasti flexi-jistoty a aktivace. Smyslem úkolu byla identifikace účinných opatření ve vztahu k určitým skupinám objektivně znevýhodněným na trhu práce. Výstupem je šest dílčích a jedna souhrnná studie zahrnující doporučení pro politiku zaměstnanosti.

V zásadě se nezdá být potřebné reformovat nástroje APZ ani měnit strategii MPSV i postupy její aplikace ze strany ÚP. Ty se jeví být racionální, odpovídající potřebám trhu práce a implementačním podmínkám, jako jsou finanční a personální kapacity. Ty jsou v období krize využity na samé hranici možnosti. Jako účelné se jeví zvážit početnost ohrožených skupin definovaných v § 33 zákona o zaměstnanosti a umožnit jemnější specifikaci s využitím přesnějších nástrojů, jako je například profilování a včasné hodnocení uchazečů, v kombinaci s individuální poradenskou prací. Za klíčové problémy lze považovat nedostatečné personální kapacity jak v centru, tak zejména na úrovni ÚP či trvale spíše nižší rozsah APZ. Jako problematické bylo vyhodnoceno nekolidující zaměstnání, ještě zásadnější problém představuje nedostatečná bariéra šedé ekonomice. Potřebné je také nadále prohlubovat a zlepšovat aktivizační opatření.

Podporovat je třeba veřejné služby, infrastrukturu, zejména dopravní, a školské instituce a dostupnost služeb (předškolní zařízení aj.) v zaostávajících (mikro)regionech. Důležitá je adaptace systému prvotního a navazujícího vzdělávání podle potřeb trhu práce. Prioritou by mělo být celoživotní vzdělávání. Velký význam má rovněž větší pomoc malému a střednímu podnikání a odstraňování administrativních překážek podnikání.

Moving Societies towards Integration

V rámci projektu byla sledována interkulturní otevřenost různých institucí v rozličných sociálních subsystémech v sedmi evropských zemích (Belgie, Česká republika, Finsko, Itálie, Německo, Portugalsko, Velká Británie). Pozornost byla soustředěna na roli institucí hostitelské společnosti se zřetelem k situaci mladých migrantů ze třetích zemí do

27 let. V České republice byla pro účely analýzy vybrána oblast trhu práce a zaměstnanosti.

Integraci mladých imigrantů ze třetích zemí na trhu práce není věnována ze strany státních institucí systematická pozornost. Pracovníci relevantních státních institucí (MPSV a ÚP) všeobecně soudí, že nemají na trhu práce problémy. Náš výzkum ale naznačuje, že se se svými problémy na státní organizace neobracují. Důvodem je vzájemná uzavřenost jak státních institucí, tak cizineckých, respektive imigrantských komunit. Příčinou uzavřenosti je pravděpodobně nízká oboustranná důvěra; zaměstnanci státních institucí mají tendenci v cizincích vidět zdroj problémů; ti naopak mají strach ze sankcí za případné nezáměrné porušení právních předpisů.

Dopady pracovních úrazů a nemocí z povolání na systém nemocenského a důchodového pojištění

Projekt se zaměřil na rozbor statistických údajů se vztahem k výskytu pracovních úrazů a nemocí z povolání v letech 2004 až 2008. Je rozdělen na několik částí, z nichž základní oblastí je statistika pracovních úrazů ČSÚ a statistika nemocí z povolání SZÚ. Základem je rozbor situace v poskytování invalidních důchodů z údajů ČSSZ. Statistická data o plných a částečných invalidních důchodech přiznaných v důsledku pracovního úrazu a nemoci z povolání nejsou ČSSZ od roku 1994 sledována, proto bylo nutno použít expertní odhad. Průměrný podíl počtu nově přiznaných plných invalidních důchodů z důvodu pracovního úrazu a nemoci z povolání na celkovém počtu nově přiznaných invalidních důchodů byl vyčíslen ve výši 8 % u mužů a 2 % u žen, v případě nově přiznaných částečných invalidních důchodů pak 17 % u mužů a 5 % u žen.

V oblasti statistiky autoři navrhuji zlepšit systém sběru dat ze strany ČSSZ i zlepšit výkaznictví ze strany ošetřujících lékařů. V oblasti legislativy doplnit zákon o úrazovém pojištění ještě před jeho účinností (od 1. 1. 2013) tak, aby upravoval problematiku pracovních úrazů a nemocí z povolání komplexně s tím, že z úrazového pojištění by byly hrazeny veškeré věcné a peněžité dávky, tj. léčení, invalidní důchod, pozůstalostní důchod či služby a dávky ze sociálního zabezpečení. Dále přijmout také zákon o ucelené rehabilitaci, který by mimo jiné ukládal povinnost ošetřujícímu lékaři rehabilitaci pacientovi nabídnout a v případě jeho odmítnutí ho poučit o všech důsledcích tohoto kroku, a to v medicínské oblasti i v oblasti sociálního zabezpečení.

Projekt **Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita** se v roce 2010 zaměřil na finanční přípravu na život v důchodu, zejména na informovanost obyvatelstva, jeho postoje a hodnoty.

Současná podoba českého důchodového systému funguje jako velice účinná prevence chudoby ve stáří, nepřispívá však k motivaci občanů k finančnímu plánování života v důchodu a spoření. Tím se zabýval výzkum v řadě zemí, kde je část odpovědnosti za financování života ve stáří přenesena na občany. I tam se velká část populace blíží důchodu bez promyšleného finančního plánu a s neadekvátními úsporami, důvodem čehož může být nízká míra finanční gramotnosti. V evropském kulturním okruhu jsou oproti severoamerickému zakotveny jiné vzorce chování, i zde však existují rozdíly v přístupu populace k finančnímu zabezpečení na stáří dané specifickými podmínkami formujícími ustálené vzorce kulturního chování a individuálními hodnotovými postoji.

Pro současného průměrného českého důchodce je důchod rozhodujícím zdrojem finančních příjmů, což zřejmě bude platit i nadále. Pouze polovina obyvatel ČR ve věku deset či méně let před dosažením důchodového věku se na důchod aktivně finančně připravuje. Výsledky šetření ukázaly, že existuje disproporce mezi budoucími finančními potřebami příštích důchodců a jejich odhadem výše důchodu, na který budou mít nárok. Výši budoucího důchodu si troufá odhadnout pouze polovina osob v předdůchodovém věku. Přitom znalost nabytých důchodových práv je pro plánování života v důchodu zcela zásadní informací. Informativní osobní list o důchodovém pojištění by měl

proto obsahovat předběžný odhad budoucí důchodové dávky založený na modelovém výpočtu.

Připravenost na důchod pozitivně koreluje s vyšší příjmy a numerickou gramotností, proto je třeba přijmout opatření k jejímu zvýšení, aby populace byla schopna porozumět informacím a orientovat se v nich. Přitom je třeba vycházet z heterogenity jedinců co do schopností i motivace. Programy by měly být cíleny na specifické skupiny ve společnosti a jejich potřeby, protože příprava na stáří, obecně i v užším finančním smyslu, je neefektivnější, je-li celoživotním projektem.

Zmapování ekonomické situace pěstounských rodin a zařízení pro výkon pěstounské péče

Má-li pěstounská péče přinášet maximum podpory dětem a současně umožnit pěstounům plně se jí věnovat, aniž by to bylo na úkor jejich osobních zájmů a potřeb, vyžaduje odpovídající finanční podporu pěstounských rodin. Proto bylo hlavním cílem projektu zmapovat jejich ekonomickou situaci. Proběhlo výběrové šetření mezi vybranými pěstounskými rodinami, jehož výsledky byly porovnány s daty o ekonomické situaci rodin s dětmi v ČR obecně, a modelově byla srovnána situace vybraných typů pěstounských a běžných rodin. Subjektivní reflexe situace pěstounských rodin byla sledována také v kvalitativním šetření.

Z analýzy příjmů a výdajů pěstounských rodin vyplývá, že se jim daří relativně dobře uspokojovat základní životní potřeby jako výživu a ošacení dětí či nákup školních pomůcek, relativně hůře pak „nadstandardní“ potřeby, jako dovolenou mimo domov, zájmové aktivity či aktivity náročnější na vybavení. Za nejvíce palčivé považovaly zajištění budoucnosti dětí. V porovnání s běžnými rodinami často zmiňovaly výdaje spojené se zdravotní péčí a výdaje na běžné potřeby dané velikostí rodiny.

Pěstounské rodiny se zásadně neodlišují ani v celkové výši příjmů, ani v celkové výši výdajů od běžných rodin, někdy jsou na tom i lépe, neboť je jim absence pracovních příjmů z důvodu celodenní péče o děti, k níž jsou častěji „nuceny“ vzhledem ke zvýšeným potřebám dětí, výrazněji kompenzována sociálními dávkami. Finanční zabezpečení jim umožňuje zachovat si minimálně stejný nebo vyšší materiální standard, než mají biologické rodiny s průměrnou mzdou.

Podpora státu individuální pěstounské péče a pěstounské péče prováděné v zařízeních pro výkon pěstounské péče se liší. Větší daňové výhody vyplývají ze zákona rodinám individuálních pěstounů pobírajících odměnu pěstouna ve zvláštních případech. Naopak při zjišťování rozhodného příjmu pro stanovení nároku na přídavek na dítě je do něj odměna pěstouna v zařízení pro výkon pěstounské péče na rozdíl od odměny pěstouna ve zvláštních případech započítávána, což omezuje přístup těchto dětí k přídavku na dítě. Při neexistenci vyživovací povinnosti pěstounů vůči dětem je testování nároku na přídavek na dítě rozhodným příjmem pečovatelské rodiny velmi diskutabilní. Tyto rozdíly však nezpůsobují výrazně odlišnou příjmovou situaci jednotlivých sledovaných modelových rodin.

Relativně specifickým rysem pěstounské péče v ČR je vysoký podíl pěstounských rodin (69 %) s příbuzenským vztahem mezi pěstounem a svěřeným dítětem. Přestože odměna pěstouna by měla být oceněním osobě pečující o „cizí“ dítě v pěstounské péči, často musejí její část vynakládat ve prospěch pěstounských dětí. Aktivity podporující sociální a psychický rozvoj dětí mnohdy dotují ze svých vlastních příjmů či úspor. Omezené možnosti spoření a absence vyživovací povinnosti pěstouna vůči svěřeným dětem vyvolávají v rodinách také obavy při pohledu do budoucnosti.

- 1 Úplné znění výstupů dokončených projektů je k dispozici na www.vupsv.cz.
- 2 Propočty za rok 2007 podle mzdové statistiky Eurostatu.
- 3 Základní soubor statistiky úplných nákladů práce není totožný se základním souborem sledování mezd a platů, výstupní data obou šetření se liší.
- 4 Čtvrtým pilotním krajem transformace je Pardubický kraj, v němž byla analýza provedena již v první polovině roku 2010. V rámci její realizace zde byly použity a odzkoušeny nástroje a techniky sběru dat převzaté od organizace Lumos. Tyto nástroje vyvinuté pro jiné země, byly adaptovány na české podmínky a následně po jejich evaluaci byly upraveny a doplněny pro sběr dat v dalších třech zmiňovaných krajích.